

Etnolingvistikos problemos 23-iojoje Jono Jablonskio konferencijoje „Reikšmė kalboje ir kultūroje“

DOI: <https://doi.org/10.15388/SlavViln.2016.61.10660>

Jonas Jablonskis (1830–1903) — Lietuvos kalbininkas, norminę bendrinę lietuvių kalbą. Jo darbai ypač reikšmingi lietuvių kalbai, nes visose srityse (rašybos, fonetikos, morfologijos, sintaksės, leksikos) jis pasiekė labai svarbių rezultatų: nustatė rašybos taisykles, remdamasis gyvąja kalba teikė kalbos normas, kūrė iki šiol tebevartojamus naujus žodžius.

J. Jablonskio vardu pavadinta mokslinė konferencija pirmą kartą surengta 1993 m. Lietuvių kalbos instituto Kalbos kultūros skyriaus ir Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedros pastangomis. Nuo tada konferencija tapo tradicinė ir vyksta kas rudenį (iki 2003 m. — Vilniaus universitete, išskyrus ketvirtąją, kuri surengta Marijampolėje, o nuo 2003 m. — pakaitomis Lietuvių kalbos institute arba Vilniaus universitete). 2005, 2009 ir 2010 m. konferencija buvo tarptautinė. 2011 m. konferencija nebuvo surengta, o institute įkūrus Bendrinės kalbos skyrių, 2012 m., vėl atnaujinta ir pakaitomis toliau rengiama abiejose institucijose.

2016 m. rugsėjo 23–24 d. vykusio 23-ioji tarptautinė mokslinė J. Jablonskio konferencija „Reikšmė kalboje ir kultūroje“ (angl. *Meaning in Language and Culture*) savo tematika labai skyrėsi nuo ankstesnių J. Jablonskio konferencijų: joje pirmą kartą buvo išplėsta konferencijos interesų sritis, t. y. atkreiptas dėmesys į semantinį kalbos aspektą, taip pat pristatyti diachroniniai tyrimai (iki šiol per J. Jablonskio konferencijas buvo kalbama tik apie bendrinę kalbą).

Semantikos konferencijų Lietuvoje organizuojama palyginti mažai. Dažnai jose beveik neskiriamas dėmesys naujausioms semantikos problemoms diskutuoti. Kadangi kognityviniai reikšmių tyrimai Lietuvoje yra palyginti nauji, dažniausiai semantikai skirtose konferencijose apsiribojama struktūriniais tyrimais, rečiau — funkciniais ir tipologiniais tyrimais leksinės ir gramatinės semantikos srityse. 23-ioji J. Jablonskio konferencija nuo savo pirmtakių išsiskyrė ne tik platesne tyrimų sritimi, bet ir metodų sinteze.

Į konferenciją atvyko tyrėjai iš įvairių šalių: Čekijos, Italijos, Latvijos, Lenkijos, Lietuvos, Rusijos, Švedijos, Šveicarijos ir Vokietijos, taip pat iš skirtingų Lietuvos institucijų: Klaipėdos universiteto, Lietuvių kalbos instituto, Lietuvos edukologijos universiteto, Šiaulių universiteto, Vilniaus universiteto, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto. Akademiniam dialoge dalyvavo ir skirtingų lingvistinių mokyklų metodologine patirtimi dalijosi 69 įvairių kalbos lygmenų reikšminiais aspektais besidomintys lingvistai.

Dvi dienas semantikos problemos konferencijoje buvo sprendžiamos keturiose sekcijose: *Bendrinės kalbos*, *Dialektologijos*, *Etnolingvistikos*, *Senosios raštijos*. *Bendrinės kalbos sekcija* kuravo LKI Bendrinės kalbos tyrimų centras, *Dialektologijos sekcija* — VU Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedra ir LKI Geolingvistikos centras, *Etnolingvistikos sekcija* — VU Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos

katedros ir Polonistikos centro atstovai, *Senosios raštijos sekciją* organizavo VU Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedra.

Konferenciją „Reikšmė kalboje ir kultūroje“ finansavo Lietuvos mokslo taryba, prie organizavimo taip pat prisidėjo Lenkijos institutas Vilniuje ir VU Filologijos fakultetas.

Rugsėjo 23 d. konferencija prasidėjo sveikinimo kalbomis ir plenariniu posėdžiu, kurį moderavo LKI Bendrinės kalbos tyrimų centro vyriausioji mokslo darbuotoja dr. (HP) Rita Miliūnaitė ir VU Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedros prof. dr. Irena Smetonienė. Renginį atidaręs VU Filologijos fakulteto dekanas doc. dr. Antanas Smetona džiaugėsi, kad J. Jablonskio konferencija pagaliau peržengė lokalumo ribas ir tapo tarptautine, linkėjo įdomaus ir turiningo darbo gausiai susirinkusiems dalyviams bei svečiams. Konferencijos tarptautiškumu džiaugėsi sveikinimo žodį tardama LKI direktorė prof. dr. Jolanta Zabarskaitė. Jos manymu, konferencija turi labai svarbią misiją: nors ji skirta nacionalinei kalbai, jos problemoms aptarti, tuo pačiu ji palaiko Europos daugiakalbiškumo idėją. Konferencijos svarbą nacionalinei kalbai išskyrė ir Mokslinio komiteto pirmininkė LKI Mokslo tarybos pirmininkė, Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro vadovė akademikė prof. dr. Grasilda Blažienė. Internetiniame konferencijos tinklalapyje sveikindama dalyvius ji pabrėžė, kad: „Rimtas faktas, kad kiekviena Jono Jablonskio konferencija turi atskirą temą, rodo esant jablonskinės minties gylį ir plotį. Kai svarstomos baltistikos problemos, visas skleidžiasi baltistų kongresuose, o lituanistinės problemos — Jono Jablonskio konferencijose.“

Plenariniuose pranešimuose buvo aptariamose labai skirtingos ir plačios temos. Jas pristatė pakviesti pripažinti mokslininkai iš Lietuvos ir užsienio: prof. habil. dr. Jerzy Bartmiński (Liublinas), prof. habil. dr. Pietro Umberto Dini (Piza), prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė (Vilnius), doc. dr. Antanas Smetona (Vilnius). Kiekvienas iš jų reprezentavo vieną iš konferencijos sekcijų: J. Bartmiński atstovavo *Etnolingvistikos sekcijai*, P. U. Dinis — *Senosios raštijos sekcijai*, D. Mikulėnienė — *Dialektologijos sekcijai*, A. Smetona — *Bendrinės kalbos sekcijai*.

Lenkų kognityvinės mokyklos įkūrėjas prof. habil. dr. J. Bartmiński iš Marijos Sklodovskos-Kiuri universiteto Liubline (Lenkija) (*Znaczenie jako struktura otwarta*) pristatė savo metodologiją, kurios esmė yra pasaulio vaizdas kalboje (lenk. JOS: *Językowy obraz świata*). JOS J. Bartmiński apibrėžiamas kaip kalboje esanti tikrovės interpretacija, kuria galima apimti visą sampratų apie pasaulį grupę. Tai gali būti sampratos, įsitvirtinusios pačioje kalboje, gramatinėse formose, žodyne, tautosakoje arba implikuoti per įvairius tekstus. Anot Liublino etnolingvistų, kalboje esantis suvokimas, kuris apima tam tikras sąvokas, turi būti išryškinamas iš įvairių kalbos šaltinių, vėliau grupuojamas į aspektus. Šie skirstomi pagal stilius ir rūšis, laiką ir erdvę ir vadinami pasaulio vaizdo profiliais. Jų aprašymas leidžia suformuluoti visapusišką dalyko vaizdą, todėl rekonstruojant JOS turi būti išnaudoti trys duomenų tipai: sistema, anketa ir tekstai (vadinamasis S-A-T). Kognityvinės definicijos metodas, kuris

remiasi ne vien tik moksliniu, bet pirmiausia kasdieniu, asmeniniu pasaulio pažinimu ir patyrimu. Kognityvinė definicija atskleidžia žmonių mąstymo būdą, žinias apie pasaulį, vertybių sistemą, savo struktūra ji atspindi tokius tikrovės elementų tarpusavio ryšius, kokius nustatė ir pripažįsta kolektyvinė kalbinės bendruomenės sąmonė.

Antrą kviestinį pranešimą apie senųjų baltiškų religinių tekstų vertimų paraleles, konkrečiai — apie *pasiutimo* formas (*Parallelen der altbaltischen religiösen Übersetzungen: Zu der Form der Wut*), pristatė Pizos universiteto Baltų filologijos katedros prie Kalbotyros departamento vedėjas ir Vilniaus universiteto garbės daktaras prof. habil. dr. P. U. Dinis (Italija). Jis kalbėjo apie sunkumus verčiant Martyno Liuterio „Mažąjį katekizmą“, minėjo, kad tirti reikia visomis baltų kalbomis atliktus vertimus, lyginti juos su šaltiniu ir tarpusavyje, taip pat su kitais susijusiais tektais¹. Profesorius atliko vienos eilutės *zu fluchen bewegt* lingvistinę hermeneutinę analizę, kuri prūsistams iki šiol nebuvo aiški. Trumpai pristatė, kaip ši atvejį Abelis Vilis išvertė į prūsų kalbą (XIX a.), ir pateikė vertimo aiškinimo problemos istoriją. Tikslindamas pasirinktos formos vertimą, P. U. Dinis apžvelgė ir paaiškino vertimą į kitas baltų kalbas — lietuvių ir latvių. Profesoriaus nuomone, visiškai įmanoma, kad versdamas „Mažąjį katekizmą“ į prūsų kalbą A. Vilis vadovavosi tiek pažodiniu vertimu, tiek ikoniskumu. Vertimo fonetinis ir semantinis artimumas galėjo būti lemiamas veiksnys. Kitais žodžiais tariant, implicitinis sąskambis tarp vokiečių kalbos ir vartojimo bei reikšmių susiliejimas galėjo lemti prūsų kalbos leksinių atitikmenų pasirinkimą.

J. Jablonskio dialektologinę veiklą pristatė LKI Geolingvistikos centro vadovė prof. habil. dr. D. Mikulėnienė (*Jonas Jablonskis — dialektologas*). Pasak jos, nors dialektologu Jablonskį beveik prieš keturis dešimtmečius pavadino Aleksas Girdenis ir Arnoldas Piročkinas, grįsdami savo mintį tuo, kas žodynui J. Jablonskis rinko ir tikrino tarminę medžiagą iš pirminių šaltinių ir pirmasis iš lietuvių kalbininkų visapusiškai tyrinėjo vienos griežtai apibrėžtos ir lokalizuotos šnekotos sistemą, sisteminio požiūrio į J. Jablonskio darbus vis dar trūksta. Profesorė pristatė J. Jablonskio tarmėtyrines pažiūras, kaip jis žiūrėjo į tarmes ir kaip jas vertino. Vertindama J. Jablonskio nuopelnus tarmėtyrai, D. Mikulėnienė teigė, kad tai, kas priskirta J. Jablonskiui, puikiai tinka ir K. Būgai. Jie abu į tarmėtyrą atėjo per žodyną — jo rašymą ar redagavimą. Kalbamuoju laikotarpiu žodynui buvo skiriamos kitokios funkcijos nei dabar, todėl jis turėjo apimti ir etimologiją, ir tarmėtyrą. Visi jie yra susiję su tuo metu Europoje plėtotomis jaunagratikų idėjomis.

Plenarinį konferencijos posėdį užbaigė VU Filologijos fakulteto dekanas doc. dr. A. Smetona savo pranešimu *Jablonskis — tradicija ir dabartis*. Jis teigė, kad esminis Jablonskio nuopelnas mūsų tautai — bendrinės kalbos sumoderninimas, jos perkėlimas iš istorinių laikų į mūsų dienų sąlygas. Bendrinės kalbos epocha po Jablonskio, anot A. Smetonos, yra moderniosios bendrinės kalbos epocha. Kalbininkas nutiesė tiltą nuo XIX a. pabaigos „Varpo“ kalbos per XX a. pradžios sukurius iki XX a. trečiojo dešimtmečio lietuvių kalbos visateisio susikraustymo į mokyklą, spaudą ir

visuomenės gyvenimą. Nuo J. Jablonskio prasidėjo sąmoningas, moksliniais tyrimais grindžiamas bendrinės kalbos norminimas. Norminimo vėliavą po J. Jablonskio perima Antanas Salys, Pranas Skardžius, Juozas Balčikonis, Kazimieras Ulvydas, Aldonas Pupkis ir kt. Pristatydamas pranešimą, A. Smetona kėlė klausimus: kaip šiandieniniai norminimo postulatai dera su J. Jablonskio mokymu?; ar dar liko šiandieniniame norminimo darbe J. Jablonskio kalbos moderninimo dvasios ir principų?; o gal pripažįstame J. Jablonskio svarbą tam tikru istoriniu momentu... ir pamirštame?

Po plenarinio posėdžio darbas vyko atskirose sekcijose. *Bendrinės kalbos sekcijoje* daugiausia buvo kalbama apie reikšmių kitimą ir slinktis, nemažai dėmesio skirta naujadarams (Ilga Migla, Rita Mikelionytė, Rita Miliūnaitė, Daiva Murmulaitytė, Robertas Stunžinas, Jolanta Vaskelienė, Andrėjus Veisbergas, Jolanta Zabarskaitė). Kai kurie pranešėjai diskutavo dėl atskirų bendrinės kalbos veiksmažodžių semantikos (Anželika Gaidienė, Loreta Vaičiulytė-Semėnienė). Keli pranešimai buvo skirti konceptualizavimo bendrinėje kalboje (Daiva Aliūkaitė, Aurelija Gritėnienė, Vilija Sakalauskienė) ir reikšmių pateikimo problemoms aptarti (Danutė Liutkevičienė, Jūratė Lubienė). Rita Baranauskienė analizavo motyvuotai ir tikslingai pasirinktą aktualizuotą raišką viešajame diskurse.

Dialektologijos sekcijos pranešimus galima suskirstyti į tris dalis: vieni pranešimai buvo skirti tam tikrų tarminių žodžių reikšmėms aptarti (Piotras Grablunas, Asta Leskauskaitė, Jūratė Lubienė ir Dalia Pakalniškienė, Anna Stafecka), kiti kėlė bendresnius klausimus ir problemas (Rima Bakšienė, Mirosławas Jankowiakas, Vytautas Kardelis, Violeta Meiliūnaitė, Christa Schneider, Florianas Sommeris), tretieji orientavosi į garsų reikšmes ir kirčiavimo modelius (Igoris Isaevs, Lina Murinienė, Jowita Niewulis-Grablunas, Vilija Ragaišienė, Edmundas Trumpa).

Senosios raštijos sekcijos dalyviai didelį dėmesį skyrė atskirų leksemų reikšmėms senuosiuose raštuose aptarti (Everita Andronova, Adrianas Cerris, Bronius Maskuliūnas, Norbertas Ostrowskis, Jolanta Wiśnioch). Du pranešimai buvo skirti baltistikos problemoms aptarti (Diegas Ardoinas, Ilja Lemeškinas). Keli tyrėjai diskutavo dėl įvairių leksikografinių problemų (Christiane Schiller, Anta Trumpa, Vilma Zubaitienė), pristatė kitų su semantika ir senaisiais raštais susijusių pranešimų (Kęstutis Dambrauskas, Dalia Jakulytė, Mindaugas Šinkūnas, Jūratė Pajėdienė, Silvia Piccini, Lina Plaušinaitytė, Pėteris Vanagas).

Kadangi semantika, palyginti su kitomis lingvistinėmis disciplinomis, yra labai sparčiai plėtojama sritis, ypatingas dėmesys J. Jablonskio konferencijoje buvo skirtas reikšmės kaip subjektyviosios būties suvokimui, leksinių ir konotacinių kultūrų būtinumui norint naujai eksplikuoti žodžio reikšmę. Tokiu atžvilgiu reikšmės tiria ir aprašo kognityvinė lingvistika. Su kognityvine semantika susijusių pranešimų buvo ir kitose konferencijos sekcijose, tačiau ypač didelis dėmesys tokio pobūdžio tyrimams buvo skirtas *Etnolingvistikos sekcijoje*, kurioje gvildintos kalbamosios problemos slavų ir baltų (lietuvių) kalbose.

Skaityti sekcijoje pranešimai buvo susiję su trijų etnolingvistikos mokyklų mokymu. Svetlana Tolstaja pristatė rusų etnolingvistikos mokyklą, kurios esmė nėra

pasikeitusi iki šių dienų — etimologija ir kalba kultūroje. Ji aptarė ne tik teorinius mokyklos aspektus, bet ir konkrečių sąvokų rekonstrukcijas rusiškame pasaulėvaizdyje (ypač įdomi buvo simbolių analizė). Kitos etnolingvistikos mokyklos, Liublino, atstovė Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska kalbėjo apie profilių atskirų žodžių konceptuose išskyrimą. Kalbamoji problema buvo iškilusi projekto EUROJOS dalyviams, todėl pranešėja konkrečiais pavyzdžiais parodė, kaip išskiriami profiliai, kaip jie kinta priklausomai nuo reikšmės. Pagrindinius lietuvių etnolingvistikos mokyklos bruožus pristatė Aloyzas Gudavičius. Profesorius taip pat kalbėjo apie konkrečią savo mokslinių tyrimų kryptį — konceptualiųjų metaforų konvencionalumo aspektą. Jis pabrėžė metaforos esmę — dalyvavimą komunikacijos strategijoje, tačiau nepalikio nuošalyje ir tų aspektų, kurie siejami su Liublino etnolingvistikos mokykla, t. y. ką žmogus turi galvoje, kai pavartoja metaforą.

Kitų tyrėjų pranešimuose buvo centruojamasi į atskiras etnolingvistikos problemas. Zofia Sawaniewska-Mochowa pristatė savo XIX a. žodynų tyrinėjimus. Daugiausiai tyrėjos dėmesio sulaukė Antano Juškos žodynas. Pavieniai žodžiai nagrinėti etnolingvistikos aspektu, lygintos lietuviškos ir lenkiškos žodžių reikšmės, tai, kas buvo pakeista redaguojant žodyną.

2-asis posėdis buvo skirtas konkrečių konceptų analizei. Monika Bogdzevič, remdamasi leksikografiniais duomenimis, nagrinėjo PYKČIO konceptą. Pranešėja pasirinko metaforinio ir metoniminio PYKČIO konceptualizavimo atvejus. Silvija Papaurėlytė pristatė tyrimą CUKRINIO DIABETO (CUKRALIGĖS) koncepto bruožus Lietuvos sveikatos diskurse. Ji taip pat pasirinko nagrinėti konceptualiąsias metaforas ir konkrečius scenarijus. Marius Smetona pateikė VANDENS sampratą lietuvių sąmonėje. Daugiausia gilintasi į senąjį mitinį vandens supratimą ir šiuolaikinio jaunimo sampratą, kognityvinės VANDENS definicijos nustatymo problemas (pranešimas parengtas pagal Liublino etnolingvistikos mokyklos metodologiją). Irena Smetonienė pristatė LAISVĘ kaip vieną iš svarbiausių vertybių lietuvių gyvenime. Kalbėta apie dvi svarbiausias laisvės formas, kurių viena, priklausomai nuo istorinių ir socialinių aplinkybių, visada yra dominuojanti. Išvadą, kad absoliučios laisvės nebūna, patvirtino ir J. Bartmińskis, pats tyrinėjęs lenkų laisvės sampratą.

24 d. sekcijos posėdžiuose buvo aptartos konkrečios problemos. Sigita Jakimovienė skaitė pranešimą apie (ne)mandagumo raišką nusikaltimų diskurse. Mokslininkė atkreipė dėmesį į eufemiją ir disfemiją kaip dvi (ne)mandagumo strategijas, konkuruojančias viename diskurse — žiniasklaidos kriminalinių rubrikų tekstuose. Birutės Jasiūnaitės pranešime analizuoti velnio pavadinimai tarmėse ir tautosakoje. Šie pavadinimai aptarti pagal semantines ypatybes: keliamą garsą, mitinės būtybės įprastus garsus, bauginimą, kabinėjimąsi prie žmogaus, gundymą, klaidinimą ir t. t. Daiva Kardelytė-Grinevičienė pateikė tyrimą, kaip aukštaičiai vilniškiai vartoja konceptus SAVAS ir SVETIMAS. Kalbamųjų konceptų analizė realizuota per erdvės ir laiko santykius. Iš gausios tarminės medžiagos pranešėja daro išvadą, kad šiuos konceptus žmonės suvokia natūraliai, iš esmės problemiško vilniškių ploto gyvento-

jai šiuos žodžius traktuoja taip pat, kaip ir kiti Lietuvos gyventojai, išskyrus leksemą *Lietuva*. Rūta Petrauskaitė pasirinko ypač aktualią temą — Europos institucijų diskurso pozityvusis patosas. Pranešėja aptarė pozityviojo patoso sąsajas su politiniu korektiškumu, pilietiniu mandagumu, eufemija, biurokratinio žargonu. Dorota Rak supažindino sekcijos dalyvius su Krokuvos etnografinio muziejaus dokumentais, jų pateikimo būdais, galimais duomenų panaudojimo mokslo reikmėms būdais, bei pademonstravo, ką iš turimų muziejaus duomenų gali gauti atskirų sričių mokslininkai: etnolingvistai, dialektologai ir kt. Maciejus Rakas savo pranešimu parodė, kokie kalbos turtai slypi senuosiuose testamentuose: iš jų galima rekonstruoti ne tik to amžiaus kalbos ypatybes, bet ir socialinį žmonių gyvenimą, papročius, prietarus ir vertybines nuostatas. Marfa Tolstaja, tęsdama rusų etnolingvistikos tradicijas, gilinosi į rusiškus prietarus, kurių rekonstrukcija parodo žmonių mąstymą, tikėjimą, socialinį gyvenimą, sugebėjimą išvelgti gamtos rodomus ženklus ir likti gamtos dalimi. Ypač daug susidomėjimo sulaukė strazdanų atsiradimo prietarai. Kristina Rutkovska baigė sekcijos darbą teoriniu pranešimu *Patarlių semantinės analizės principai*. Šie principai pateikti per moters vaizdavimą tautosakoje. Nagrinėti pagrindiniai mikro- ir makroteksto aspektai.

Konferencijos pabaigoje dalyviai buvo pakviesti aplankyti Neries regioninį parką. Konferencijos pranešimų pagrindu planuojama parengti straipsnių rinkinius.

PASTABA

¹ Apie panašias problemas P. U. Dinis yra rašęs knygoje „Ins undeutsche gebracht: Sprachgebrauch und Übersetzungsverfahren im altpreussischen ‘Kleinen Katechismus.’“ (2014, Berlin and Boston: Walter de Gruyter).

Gintarė Judžentytė

Vilniaus universitetas

2016 m. lapkritis

El. paštas: gintare.judzentyte@gmail.com